

KYRKLIG FOLKLIVS- FORSKNING

ETT PROBLEM OCH ETT PROGRAM

Av professor HILDING PLEIJEL, Lund

DEN svenska folklivsforskningen — eller kanske bör man hellre säga folklivsskildringen — har gamla anor. Alltsedan den landsflyktige ärkebiskopen Olaus Magnus i sin *Historia om de nordiska folkens liv* sökte för söderns folk klargöra sitt hemlands natur, folk och seder, har en lång rad av forskare och lärde utgivit skildringar av svenska folkets tänkesätt och livsföring i dess olika förgreningar. Om detta sekellånga och trägna forskningsarbete kan man läsa i det intressanta betänkande som år 1924 utkom angående ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen.

Det är emellertid först under de sista årtiondena som denna forskning framträtt såsom en vetenskaplig disciplin, jämställd med övriga historiska och språkliga vetenskapsgrenar. I själva verket har denna nya vetenskap redan förgrenat sig i två, med sinsemellan ej fullt klarlagda gränser. Den »nordiska och jämförande folklivsforskningen» — som även med en ej fullt adekvat term kallar sig »nordisk etnologi» — strävar att utforska »de nordiska folkens och framför allt den svenska allmogens liv sådant detta före den stora omläggningen vid slutet av 1800-talet gestaltat sig». Kärnan däri, heter det vidare i samma definition, är »det gamla folklivet som social enhet». För en rätt uppfattning av ett folks livsföring äro därför »kunskaper om de ekonomiska, sociala och de andliga funktionerna var för sig lika viktiga förutsättningar». Det program, som här uppställs, är icke bara långsiktande utan även vittfamnande. Man vill i själva verket utforska och klargöra hela det forna svenska samhällslivet i alla dess olika funktioner.

Vid sidan av och i nära anslutning till den allmänna folklivsforskningen framträder folkminnesforskningen. Detta ämne säger

sig vara »vetenskapen om folkets andliga kultur, sådan den tedde sig innan den moderna, av nutidens industri och kommunikationsmedel, av skolundervisning och läsning präglade kulturen alltmer omdanat hela folket och sådan den ännu lever kvar i trakter, där modern kultur ännu ej helt trängt igenom eller i livsformer, där denna av olika skäl ej gör sig gällande». Folkminnesforskningen vill sålunda framför allt behandla »folkets muntliga traditioner av tro, sed och dikt samt det tänkesätt, som ligger till grund för och har gjort sig gällande i dessa traditioner».

Det framgår av de anförda definitionerna, hur nära dessa båda discipliner höra samman. Då det ändå måste finnas en bestämd åtskillnad, har denna understundom formulerats så, att folklivsforskningen innebär studiet av folkets materiella kultur, under det att folkminnesforskningen arbetar med folkets andliga kultur. Nu har emellertid med rätta anmärkts, att det är omöjligt att göra en dylik boskillnad. Vår framstående religions- och folklivsforskare Martin P:n Nilsson har med skärpa städse betonat, att man måste betrakta vår gamla folkkultur i alla de nämnda yttringarna, både de andliga och de materiella, såsom en *sammanhängande enhet*. Isolerar man nämligen de olika mänskliga livsytringarna från varandra, måste detta leda till en ödesdiger förträngning av hela den historiska synen. Bärkraften i detta programmatiska påpekande framträder allra tydligast om man även tager hänsyn till den vetenskapliga disciplin, som här givits namnet »kyrklig folklivsforskning».

Vad vill då den kyrkliga folklivsforskningen? Både termen och det innehåll den vill täcka är något nytt i vårt land. Inom tysk vetenskap har man däremot ganska länge sysslat både teoretiskt och praktiskt med vad man kallar »Religiöse Volkskunde». En ganska omfattande litteratur föreligger i ämnet, men ännu har ingen enighet uppnåtts vare sig om ämnets teoretiska innebörd eller om den praktiska utformningen. En forskare som J. Weigert betraktar disciplinen närmast som apologetisk-pastoral, under det att L. Mackensen anser, att »Volkskunde» över huvud taget framför allt måste gestaltas som en politisk vetenskap med syftemål att klargöra och stärka det egna folkmedvetandet.

Det säger sig självt att en vetenskap, som vill vara trogen sina grundläggande principer, aldrig kan ha några biavsikter av ena eller andra slaget. (En helt annan sak är, att såväl ett samfund som den enskilde i sitt handlande kan draga nytta av de lärdomar, som kännedomen om den historiska utvecklingen giver.) Den

kyrkliga folklivsforskningen vill helt enkelt utforska det kyrkliga folklivet i gången tid, d. v. s. klargöra det äldre folklivets förankring i kristen tro och kyrklig sed. Den strävar sålunda efter att lägga en sociologisk synpunkt på det kyrkohistoriska materialet och åsyftar att klarlägga den kyrkligt präglade folkseden i dess historiska sammanhang.

Den nya forskningsdisciplinen »kyrklig folklivsforskning» vill alltså bidra till att praktiskt förverkliga det program, som den allmänna folklivsforskningen och folkminnesforskningen uppdragit, när de sätta som sitt mål att klarlägga »det gamla folklivet som social enhet» och att belysa »folkets andliga kultur, sådan den tedde sig innan den moderna ... kulturen alltmer omdanar hela folket». Är det riktigt, att man, som Harald Hjärne en gång formulerat det, icke kan »förvärva en verklig insikt i Sveriges politiska historia annorlunda än med stöd av en allmän kyrkohistorisk åskådning», så ligger det ännu mera i öppen dag, att man aldrig lyckas förstå eller klarlägga det äldre svenska folklivet utan att taga hänsyn till folkets förankring i kristen tro och kyrklig sed.

Vill man göra allvar av det sociologiska betraktelsesätt, som ovan hävdats, kan man aldrig underlåta att beakta de kristna föreställningarnas och den kyrkliga sedens inflytande på svenskt folkliv. En kort tillbakablick på svenska kyrkans historia ur sociologisk synpunkt bekräftar lätt detta.

Två företeelser ha mer än något annat inverkat revolutionerande på svenska folkets andliga livsföring. Den första sammanfaller med den svenska bondekulturens möte med kristendomen i det romerska kyrkolivets gestalt och långsamma assimilering med denna. Från 1200-talet under sekler framåt fick den svenska allmogekulturen, sådan den genom generationers långa rad fortlevde inom landets byar eller på enskilda gårdar, en stark prägel av kyrkans tro och ordningar. Många kvardröjande element av primitiv fromhet liksom den yttre livsföringen bidrogo att skapa en folklig oreflekterad fromhet, där primitivt och kristet på ett ganska irrationellt sätt förenades till en sluten enhet, som man helt enkelt kunde kalla »menige mans kristendom».

Ur sociologisk synpunkt inträdde ingen större ändring i det kollektivistiska fromhetsliv, som sålunda kom att präglade den svenska bondekulturen, förrän hela det svenska bondesamhällets struktur på ett genomgripande sätt förändrades i början av 1800-talet. De svenska byarna, som sedan uråldriga tider varit den normala

bebyggelseformen inom våra slättbygder och övriga mer jordbruksidkande områden, levde under dessa sex sekler sitt eget liv med egna lagar och sedvänjor. I det gamla byalaget försiggick allt, både arbete och fest, gemensamt. Det personliga initiativet trängdes därvid tillbaka, och allt skedde i kollektivismens tecken. En kollektivistisk livssyn kom över huvud att prägla bysamhället.

Detta gäller icke bara om byalagets yttre liv utan även om dess religiösa grundstämning. Kyrkans hela gärning gick under äldre tider i kollektivismens tecken. Förkunnelsen tog mera sikte på samfundet än den på den enskilde och åsyftade snarare att höja den allmänna folkmoralen än att ge vägledning åt den enskilde i dennes religiösa frågor och svårigheter. På så sätt vande man sig att vandra i flock även i religiösa ting utan att intaga en personligt avgjord ställning.

Genom att byarna utgjorde en sluten enhet och socknarna voro isolerade från yttervärlden, bevarades lättare kyrkolivet i de traditionellt givna formerna. Byalaget utgjorde den yttre nödvändiga ramen med en social struktur, väl avpassad för en kollektivistisk fromhet av den art som ovan skisserats. Denna art av religiositet bidrog i sin tur att bevara bysamhällets liv, sådant detta utformats under seklernas lopp.

En genomgripande förändring av det svenska bondesamhällets hela struktur inträdde under loppet av 1800-talets förra hälft. Detta är den andra ovan åsyftade omvälvningen inom svenskt folkliv. Avgörande var därvid införandet av laga skifte. När byalaget sprängdes, voro de naturliga förutsättningarna borta för det gemensamma livet i fest och i vardag. Den kollektivistiska livssynen efterträddes av en individualism, som var obunden av fäderneärvda former och rättsprinciper.

Alltför litet har man emellertid uppmärksammat, att genom kulturtraditionens upplösning även den kyrkliga seden bröts sönder. Den familj, som sprängdes ut ur byns slutna område, bröts också ut ur det kollektivistiska samhället och isolerades därmed från hela det traditionella fromhetslivet, sådant detta utgestaltats under århundraden. När den yttre ramen icke längre fanns till, måste också detta liv söka sig nya former. Därmed uppluckrades marken för den individualistiska fromhet, som fick sitt utlopp i den stora folkväckelsen vid 1800-talets mitt.

Man bör även lägga märke till, att denna enhetskulturens sprängning utgjorde en viktig orsak till den primitiva folktrons försvinnande. Det hade aldrig lyckats upplysningsmännen att

skingra den, och prästerskapet hade trots ivriga bemödanden icke förmått utrota den, helt enkelt därför att den ingått en så intim, irrationell förening med den kollektivistiskt präglade kristendomsuppfattningen, att den blivit ett med denna. Men när nu bysamhället med dess kollektivistiska livssyn försvann, då fanns helt enkelt inte längre någon gromark för dessa fäderneärvda föreställningar och riter.

Allt som allt måste sägas, att den socialekonomiska omvälvningen under 1800-talets första hälft, som en nyare forskning i detalj påvisat, innebar intet mindre än en revolution även på det religiösa området, även om den genom det föregående seklets rörelser blivit direkt förberedd. Den kyrkliga enhetskultur som i sekler behärskat hela vårt folk bröts sönder, de religiösa föreställningarna differentierades och den kyrkliga seden uppluckrades. För närvarande är det endast inom få områden av vårt land, där man ännu kan påträffa resterna av forna dagars kyrkoliv.

Det som här antytts torde vara tillräckligt för att ådagalägga hur viktigt det är, att man betraktar vår gamla folkkultur som en sammanhängande enhet och att följaktligen den svenska folklivsforskningen, för så vitt den vill göra anspråk på att behandla folklivet ur sociologisk synpunkt, i långt större utsträckning än hittills skett måste taga hänsyn till de kristna föreställningarnas och den kyrkliga sedens sammanhang med och inflytande på det allmänna folklivet. Som ett enda exempel kan nämnas, att de så omskrivna ynglingalagen i vårt land få en långt rikare och delvis ny belysning, om de ställas in i det kyrkliga folklivets sammanhang.

Av det sagda torde framgå, att även den på kyrkligt folkliv direkt inställda forskningen här ställs inför en mångfald problem, som vänta på sin lösning. De sista årtiondenas social-historiska och ekonomisk-historiska forskningar ha öppnat stora vidder och givit nya perspektiv. Redan för medeltidens förhållanden ställer en dylik samsyn en mängd problem i ny belysning. Det är, för att bara nämna ett enda exempel, naturligtvis ingen tillfällighet, att tiggardordnarnas segertåg i Norden sammanfaller med stadskulturens uppkomst och den stora ekonomiska expansionen kring Östersjön.

För reformationstiden bör likaledes en dylik sociologisk betraktelse vara fruktbarande. De senaste årens forskningar ha uppvisat, hur långsamt reformationen genomfördes i vårt land. På flera områden inom det kyrkliga folklivet kan man också iakttaga,

att den svenska medeltiden upphör först vid 1500-talets slut. Det är under det följande seklets förra hälft, som kraftfulla biskopar genomföra och konsolidera den svenska lutherdomen fast och slutgiltigt. Detta är den djupaste innebörden och det viktigaste resultatet av den katekesläsning och katekesundervisning, som under dessa årtionden så energiskt bedrives.

Särskilt intressant blir stormaktsskedet i kyrkans historia, om man ställer in det under sociologiska perspektiv. Det är en period, som man kunde kalla för Hustavlans tid. Det är nämligen, som jag i annat sammanhang hoppas kunna närmare påvisa, Hustavlans sociologiska schema, som ligger till grund, när man under denna tid söker teoretiskt motivera och praktiskt klargöra den lutherska enhetskultur, som både av samtida opponenter och av en sentida historieskrivning stundom betecknats som »luthersk katolicism» eller uppfattats som hierarkisk maktlystnad men som — om den bedömes från sin egen tids idéhistoriska förutsättningar — utgjorde ett genomtänkt och målmedvetet försök att ge uttryck åt den lutherska åskådningens strävan efter ett kristet samhällsliv.

Det var nu man skapade den syntes av bondekultur och lutherdom, som bildar den djupaste strömfåran i folklivet ända fram till 1800-talets mitt. Många rester från både heden och katolsk tid dröjde kvar och ingingo, såsom redan nämnts, på ett ganska irrationellt sätt i det kyrkliga folklivet, där de kvarlevat ända fram till våra dagar. Det kan t. ex. icke råda någon tvekan om att det råder ett bestämt sammanhang mellan den medeltida kamratliga sockengemenskap, om vilken Olaus Magnus berättar, och de »pionesöndagar» i våra dagars Varend, som folklivsskildraren J. A. Göth beskrivit.

Ypperligt material föreligger för forskaren. Bouppteckningarna i våra häradsrätters arkiv ha redan börjat utnyttjas av den kyrkohistoriska forskningen och visat sig kunna tillrättalägga tidigare missuppfattningar om allmogens litteratur och ge en klarare bild av det kyrkliga folklivets uppbyggelsesida. Våra sockenstämmo-protokoll utgöra — som redan framhållits från arkivmannahåll — en rik källa för kännedomen om den kyrkliga folksedens praktiska förverkligande såväl i helgedomen under gudstjänsten som i det dagliga samlivet under vardagen.

Såsom ovan redan antytts, möter emellertid den kyrkliga folklivsforskningen sin främsta uppgift på 1800-talet, då den stora brytningen sker inom svenskt samhällsliv. Uppgiften att klarlägga den stora socialekonomiska och religiösa revolutionen inom

svenskt folkliv under detta skede är väldig, och många förarbeten måste först göras på olika håll. För den kyrkliga folklivsforskningen gäller det att utforska och klarlägga huru och i vilken utsträckning det gamla kyrkliga folklivets olika karakteristiska kännemärken (i tro och sed) undanträngdes eller helt försvunno inom de skilda bygderna av vårt vidsträckta land. En sådan undersökning kan även bidra att ställa den nämnda revolutionerande utvecklingen själv i klarare belysning.

Som den närmast liggande och för närvarande angelägnaste uppgiften framträder här att utforska och genom uppteckningar samla de ännu bevarade resterna av forna dagars kyrkoliv. Det är numera endast få, om ens några bygder, där den kyrkliga folkseden från äldre tider ännu är helt obruten, och de traditionsbärare, som här och var ännu finnas kvar, bli för varje år allt färre.

Det kan invändas, att ett sådant insamlingsarbete tillkommer folkminnesforskningen. Det är riktigt: det *borde* tillkomma den enligt dess eget program, som går ut på att klarlägga »folkets andliga kultur». Men den moderna folkminnesforskningen, som utträttat ett storartat arbete för att utforska och insamla de primitiva traditionerna inom vårt folk, synes alltför ofta glömma att ställa in dessa element i det kyrkliga folklivets sammanhang. Sker ej detta, inträder den ödesdigra isolering, varom ovan redan talats; och man får en fullständigt falsk bild av vårt folks tänkesätt och livsföring under gångna tider.

Som det nu är, måste folkminnesforskningen och den kyrkliga folklivsforskningen här komplettera varandra. Det är komponenter av *samma* folkliv, som de båda syssla med. Vetenskaperna måste stå i växelverkan helt enkelt därför att forskningsföremålen göra det. Otaliga exempel fram till vår egen tid kunde anföras på denna egendomliga förening av olika element från kristen och primitiv tradition, som utmärkte den gamlaoreflekterade folkreligiositeten. Den kyrkohistoriska forskningen har rätt länge haft blicken öppen för detta. Den har beaktat, att mycket av primitiv folkfromhet segt levde kvar ute på landsbygden och bestämmande ingrep i allmogens liv under helg och söcken. Men samma forskning har också betonat, att dessa primitiva föreställningar icke utgjorde folkets enda eller ens viktigaste egendom. Tack vare den *kyrkliga* folkseden ingingo de mera omedvetet i folkets tankevärld och levde alltid mera i skymundan.

En av den svenska folklivsforskningens pionjärer, den bekante

Gabriel Djurklou, uttalade redan för sjutto år sedan några ord härom, som trots sin romantiska inklädnad träffa sakens kärna. »Denna gren av fornforskningen», skriver han, »ännu så ny och så ung att man inom vetenskapens värld ej ens hunnit giva henne ett fullt passande namn, förer oss in i en förunderligt sammanfattad och förvirrad idékrets, där sockenkyrkan och den husliga härden bilda tvenne varandra nära berörande medelpunkter; och kring dessa, med prästen vid den förra, fädrens andar vid den senare, röra sig såväl de kristligt religiösa som de urgamla fäderneärvda, mystiska föreställningarna i ett brokigt virrvarr. Huru den svenska bonden kunnat finna sig i denna orediga mångfald av motsatta och varandra upphävande föreställningar hava vi, abstraktionens trälar, som fordra enhet och harmoni i allt, svårt att fatta. Och utan tvivel skulle han lika litet som vi själva kunnat uthärda därmed, om han reflekterat däröver. Men lyckligtvis gjorde han det icke... På detta sätt blev hans liv en vävnad av de mest olikfärgade inslag, lika konstigt flätat som någonsin i hans snärvävnader. Invid en tvärt avbruten tråd av den vitaste och skäraste färg fortlöper i samma rand en annan av mörkaste hedendom, och så fortgår alltigenom.» Det är så mycket viktigare, att detta framhäves, som den nu uppväxande forskargenerationen själv i allmänhet icke har någon personlig erfarenhet av huru denna allmogekultur tedde sig i sin ursprungliga, av nyare strömningar oberörda gestalt.

Uppgifterna som vänta den kyrkliga folklivsforskningen äro sålunda mångfaldiga. De personliga krafterna finnas, det är endast de nödiga medlen som fattas. Men vetenskapens väg har alltid varit mödans och de personliga uppoffringarnas. Saken är emellertid så viktig och kräver sådan skyndsamhet, att inga yttre svårigheter få stå i vägen. Vad den redan citerade forskaren, professor Martin P:n Nilsson, programmatiskt uttalat om folklivsforskningen i allmänhet, gäller till alla delar även om den nya deldisciplin, som här givits namnet kyrklig folklivsforskning: »Folktraditionens räddande bör och måste stå svenska folkets hjärta nära... I den under århundradenas lopp fast utpräglade traditionen har det svenska folket skapat ett uttryck för sin egenart, som innebär oförgätliga värden. Trots alla förändringar är denna egenart den grundval, på vilken vårt nationella liv bildas och ombildas.»